

HATT-I HÜMAYUNLAR IŞIĞINDA III. SELİM DÖNEMİ'NDE İSTANBUL'DA
FIRINLARIN VE EKMEKLERİN TEBDİL-İ KIYAFETLE DENETİMİ

*INSPECTION IN PLAIN-CLOTHES OF THE BAKERIES AND QUALITY OF BREAD IN
ISTANBUL ACCORDING TO THE HATT-I HUMAYUNS OF SELIM III*

FAHRETTİN TIZLAK*

Öz: Osmanlı Dönemi'nde İstanbul'un iâşesi sürekli olarak problem olmuştur. Çünkü bu şehrin iâşesi büyük oranda dışarıya bağımlıydı. Bu nedenle Osmanlı devlet adamları, İstanbul'un beslenmesiyle özel olarak ilgilenmek durumunda kalmışlardır. Bu bağlamda şehirde ekmeğin sıkıntısının yaşanmamasına ve çıkarılan ekmeğin sağlıklı olmasına özen göstermişlerdir. Bunun için başta padişahın kendisi olmak üzere sadrazam ve kaymakam paşalar tebdil-i kıyafetle denetimler yapmışlardır. Öyle ki, III. Selim bu konuya özel bir önem vermiş ve bu işten birinci derecede sorumlu olan kaymakam paşayı ve İstanbul kadısını sürekli olarak uyarmıştır. Fakat bütün gayretlere rağmen İstanbul'da ekmeğin bir türlü istenildiği şekilde çıkartılamamıştır. Bu nedenle mesele, II. Mahmut zamanında da devam etmiştir.

Anahtar Kelimeler: III. Selim • İstanbul • Kaymakam Paşa • Ekmeğin • Tebdil-i Kıyafet

Abstract: The subsistence of Istanbul was a constant problem during the Ottoman Period as the flour supply for the city was mainly dependent on external sources, so Ottoman officials had to deal with this issue with particular care. Hard work was undertaken to avert any possible shortage of bread and to ensure the quality of the bread produced. In this respect the Sultan, the Grand Vizier and Kaymakam Pasha in plain-clothes inspected the bakeries of Istanbul. Selim III. dealt with the issue personally and made the Kaymakam Pasha responsible for inspection of the bakeries in Istanbul and warned the Kadı of Istanbul of this. No matter how hard the authorities tried to do their best to ensure the production of the bread, the quantity of bread produced was far from satisfactory. The problem of the shortage of the bread in Istanbul also continued during the reign of Sultan Mahmud II.

Keywords: Selim III. • İstanbul • Kaymakam Pasha • Bread • Plain Clothes

Giriş

Osmanlı devlet yöneticilerinin İstanbul'un ihtiyaçları hususunda öncelik verdikleri konulardan biri, bazı sanayi öncesi toplumlarda olduğu üzere şehrin beslenmesi için gerekli olan zahirenin zamanında temin edilmesi ve bu zahireden önceden tespit edilmiş standartlara göre yeteri kadar ekmeğin çıkarılmasını sağlamak olmuştur. En alt yetkilisinden padişaha kadar Osmanlı devlet adamları titizlikle bu konu üzerinde durmuşlardır¹. Bu nedenle İstanbul'un iâşesi, devleti pek fazla

* Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Antalya. ftizlak@akdeniz.edu.tr

¹ Aynural 2002, 2. Bu konularda çeşitli bölgelerden gerek mubayaacılar ve gerekse kapan tüccarı tarafından İstanbul'a getirilen hububatın değirmencilere dağıtımı, değirmencilerin öğüttükleri unu fırıncılara vermeleri, fırıncıların bundan çeşitli unlu mamuller üretmeleri aşamalarında esnafın uyması gerekli olan kurallar, Aynural tarafından başka bir çalışmada ele alınmıştır (ayrıca bk. Aynural 1992, 111-112). Söz konusu çalışma, büyük ölçüde İstanbul şer'iyye sicilleri ile arşiv belgelerine dayandırılmıştır. Bu arada, hububat dağıtımı ve ekmeğin üretimi ile ilgili olarak alınan tedbirlerin çoğunun sadece Osmanlı'ya has olmadığını da belirtelim. Sanayi öncesi toplumların bazılarında da bu tür tedbirlere başvurulmuştur. Mesela Fransa örneğinde olduğu

meşgul etmiştir². Çünkü İstanbul, hiçbir dönemde kendi iâşesini karşılayabilecek durumda olmamıştır. Bundan dolayı şehrin iâşesi, Roma geleneği takip edilerek devlet idaresi ve denetimi altındaki³ başka bölgelerden sağlanmıştır. Bu bağlamda, doğu toplumlarında iâşenin en başta gelen unsurları arasında yer almasından hareketle⁴, İstanbul'un iâşesinin önemli unsurlarından biri olan ekmeğin üretildiği fırınlar, yakından takip edilmiş ve ekmeklerin temiz ve pişkin olması ile halkın bu konuda sıkıntı çekmemesi şeklinde ifade edilebilecek ana ilkelere⁵ riayet edilmeye çalışılmıştır. Bunun için de zaman zaman ilgililere hitaben hükümler yayınlanmıştır⁶. Bu hususta III. Selim de elinden gelen özeni göstermiştir. Çünkü onun döneminde de böyle bir problemin varlığı söz konusudur. O, bu problemin çözümü için gerektiğinde tebdil-i kıyafetle denetimler yapmış veya yaptırmıştır. Bu çalışmada Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan hatt-ı hümayunlar esas alınarak adı geçen padişahın, sadrazamlarının ve kaymakam paşalarının kıyafet değiştirerek yaptıkları denetimler ele alınmaya çalışılmıştır. Belirtilen dönemde İstanbul'un iâşesi, ikmalî, zahire temini, fırıncıların uyması gereken kurallar ve bu kurallara uyulmadığı takdirde onlara verilen cezalar, başlı başına ayrı birer çalışma konusu olduğu için konumuzun dışında tutulmuştur.

III. Selim ve İstanbul'da Ekmek Meselesi

Kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre yukarıda belirtilen sistem, her zaman kurallarına göre işlememiş veya işletilememiştir. Çünkü bilinmektedir ki I. Abdülhamit zamanında başlayan 1787-1792 savaşları nedeniyle İstanbul'da hayat pahalılığı artmış ve şehirde had safhada zahire sıkıntısı yaşanmaya başlamıştır. III. Selim bu durumu öğrendiğinde sadrazama hitaben şu hatt-ı hümayunu yayınlamıştır:

“Benim vezirim; birkaç seneden beri nice esbaba mebnî her şey es'ar haddini tecavüz eyleyerek bir dereceye vardı ki, maazallahî teâlâ halkta geçinecek hal kalmadı. Hususân mübarek günler geldi. Her ne kadar sana yazıp tekîd eyledimse de hiç kimse siyaset eylemediğinden esnaf fürce bulup yoktur deyü olamı dahi saklayıp iki kat baha ile ibadullaha satıyorlar... doğrusu bu muamele bana güç geliyor... şu günlerde erzak saklayan muhtekirleri ve narhından ziyade insafsız satanları siyaset edesin ve daima bu siyasetin üzere olup şey saklayan bakkalî dükkâmî önünde salb eyleyüb... ibadullaha zahmet çekirtirmeyesin. Böyle vakitte siysetsiz iş görülmeyeceğini bilüp daima siyaset edesin ihmal eylemeyesin”⁷.

Ardından da kaymakam paşaya “Allah için olsun şu zahire maddesine bir çare aransun” diye emir

---

üzere buğday az gelince francala yapımının yasaklanması, hububatın azlığı durumunda fiyatları arttırmak yerine gramajı düşürmek vb. gibi tedbirler bu bağlamda zikredebilir (ayrıca bk. Aynural 2002, VII), Süreyya Faroqhi'nin sunuş yazısından).

² Ergin 1995, 737.

³ Demirtaş 2008, 15. Adı geçen eser, özellikle 17. yüzyılda İstanbul fırınları ve faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgiler içermesi açısından oldukça önemli bir çalışmadır. Benzer çalışmaların daha sonraki dönemler için de yapılması büyük önem arz etmektedir.

⁴ Ergin 1995, 737.

⁵ Aynural 1989, 53. Bu ve benzeri konularda ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Tızlak 2010.

⁶ Mesela İstanbul'da bulunan ekmeçî esnafının gedik nizamı, ekmeçî satış ve tahsis nizamı ile bu nizamlara başkaları tarafından yapılan müdahalelerin önlenmesi için 1764-1793 yılları arasında yayınlanan hükümler için bk. Kala 1998.

⁷ Karal 1988, 106. Burada söz konusu hatt-ı hümayun için tarih verilmemiştir.

vermiştir⁸. Bu hükümlerden de anlaşıldığı üzere, 1787'den itibaren ülke genelinde hayat pahalılığı baş göstermiş ve bunun sonucunda da yiyecek maddeleri, yerine göre iki katı fiyattan satılmaya başlanmıştır. Bunda da başta sadrazam olmak üzere devlet görevlilerinin vazifelerini yapmamaları etkili olmuştur. Çünkü yukarıda zikredilen ilk hatt-ı hümayunda da yer aldığı üzere, belirtilen dönemde Osmanlı ülkesinde, özellikle mübarek günlerde, çarşı pazar düzeninin sağlanması açısından artık siyaset dışı iş görülemez olmuştur. Fakat ihtiyaç maddeleri ile oynamanın da cezası olan siyaset, padişahın bütün uyarılarına rağmen sadrazam tarafından uygulanmaz olmuştur. Bundan da fırsatçılar cesaret almışlardır. Bu nedendir ki padişah, önce siyaset cezasının uygulanması konusunda sadrazamı uyarı, sonra da sanki yalvarırcasına kaymakam paşadan zahire meselesi ile ilgilenmesini istemiştir.

Bunun sonucunda aynı dönemde İstanbul'da yiyecek sıkıntısı da devleti uğraştıran önemli bir problem olarak ortaya çıkmıştır. Mesela o yıllarda “*İstanbul'da ekmekler yenmeyecek kadar bozuk çıkmaya*” başlamıştır. Bu hususta birinci dereceden sorumlu olan İstanbul kadılarının ekmekleri ve ekmek fiyatlarını yerli yerince kontrol etmemeleri etkili olmuştur. Bundan dolayı o yıllarda İstanbul kadıları gerekli denetimleri yapmadıkları için sık sık görevlerinden azledilmiştir⁹.

III. Selim'in tahta geçtiği sıralarda İstanbul'da “...etmeklerde esmerlik ve ekle 'adem-i salâhiyet...'”in başlıca nedeni, o dönemde şehirde yaşanan zahire sıkıntısı ve kıtlığıdır¹⁰. Bundan başka, ekmekçilere gerekli olan zahirenin temini ile görevli olan kişilerin yanlış tavır ve davranışları da bu hususta etkili olmuştur. Çünkü 1793-1794'lerde mubayaacılar, üreticiden aldıkları katıksız buğdaya saman, arpa ve karamuk¹¹ karıştırarak gemilere yükletirler ve İstanbul'a gönderirlerdi. Yolda da gemiciler, zahirenin bir kısmını satar, geri kalanına biraz saman da onlar karıştırır ve ağır gelsin diye üzerine biraz su dökerlerdi. Bu kötü ve karışık zahire, miri ambarlarına konulduğunda ise kısa sürede kokardı. Bu zahire de fırıncılara dağıtıldı. Söz konusu zahireden üretilen ekmekleri yiyenler ise, çeşitli hastalıklara yakalanırlardı. Bu nedenle ekmeklerin “*hayvanların bile yiyemeyeceği derecede kokmuş olanları denize dökülürdü*”¹². Bunun üzerine III. Selim, “*ümme-i Muhammed çamur gibi ekmek yeyor... bir saat akdem ekmeklerin düzelmesine say eylesin*”, “*kaymakam paşa nân-ı aziz deyü tabh olunan ekmekler haşa hürmetine heman çamurdan ibaret bir şey...*” ve “*...nev-i ben-i âdem değil kelbler dahi ekl idemez...*” şeklinde hatt-ı hümayunlar yayınlamak kaymakam paşayı uyarı¹³. Nitekim eserinde bu konuya yer veren Cevdet Paşa da, H. 1207 (1792-1793) yılında sokaklarda yenilemeyecek şekilde satılan ekmeklerin yenilecek hale getirilmesini III. Selim'in irade buyurduğundan bahsetmektedir. Yine onun verdiği bilgilere göre padişah, bu gayeye yönelik olarak ilgililerden birkaç defa numune ekmek istemiştir¹⁴. Yukarıdaki hükümlerden anlaşılmaktadır ki, o dönemde İstanbul'da bazı fırınlarda hayvanların bile yiyemeyeceği şekilde bozuk ekmek çıkarılmaktadır. Öte yandan, aynı dönemde şehirde ekmek sıkıntısı da yaşanmakta ve bu nedenle

⁸ Özkaya 1983, 10.

⁹ Özkaya 1983, 9. Bu konuda *Tarih-i Cevdet*'te (Cevdet Paşa *Tarih.*) ve *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*'de (Ergin 1995) ayrıntılı malumat vardır.

¹⁰ BOA *HAT* 195-9714 (20 Eylül 1789 tarihli bir jurnal belgesi).

¹¹ Buğday içinde biten bir ottur. Unu bozar ve rengini siyahlaştırır. Bk. Sami 1978.

¹² Cevdet Paşa *Tarih.* 1484.

¹³ Tızlak 2010, 3-4.

¹⁴ Cevdet Paşa *Tarih.* 1482.

fırın önlerinde kalabalıklar oluşmaktadır¹⁵.

Ülkesinin ve halkının dertleri ile dertlenen ve karşılaştığı aksaklıkları giderme niyetinde olan III. Selim, verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere ekmek meselesine el atmış ve bu konuya yeni bir nizam verilmesini sağlamaya çalışmıştır. Bu konuda ilk olarak, "...*etmeklerde olan siyahlığın defî nân-ı azizin dirhemlerinin birer mikdâr tenziline...*" bağlı olduğundan hareketle, 1 paralık ekmeğin dirheminin 90 dirhemden 65 dirheme düşürülmesi kararlaştırılmıştır. Böylelikle fiyatında artış pahasına da olsa ekmeklerin kaliteli bir şekilde çıkarılmasına öncelik verilmiştir¹⁶.

Ancak kaynaklardan anlaşıldığına göre III. Selim'in İstanbul'un ekmeği konusundaki bu girişimi ne ilk, ne de son olmuştur. Çünkü sözü edilen düzenlemeden 20 Eylül 1789 tarihine kadar bile ekmekler ve ekmekçiler konusunda dört defa düzenleme yapılmıştır¹⁷.

III. Selim'in Tebdil Gezileri ve İstanbul'un Ekmek Problemine İlgisi

Osmanlı'da devlet, İstanbul halkının ekmek ihtiyacının standartlara uygun bir şekilde karşılanması hususunda titiz davranmış ve bu konuda gerekli denetimleri yapmıştır. Mesela üretim bölgelerinden İstanbul'a gönderilen hububattan örnek ekmekler imal edilmiş ve sonra uygun görüldüğünde ilgili yerlerden zahire sevk edilmesi istenilmiştir. Aynı şekilde devlet ambarlarından ve Unkapanı'ndan alınan zahireden de her ay numune ekmekler çıkartılmış ve o ay boyunca ekmeklerin belirlenen kaliteden aşağı çıkartılmamasına özen gösterilmiştir. Bunun için de söz konusu numuneler, ihtisap ağasına, İstanbul kadısına ve padişaha takdim edilmiştir. Mesela III. Selim, kendisine takdim edilen bir numunenin ardından sadrazama "*işte benim şimdide dek sana yazdığım ve meramımı ifade idemediğim ekmekçilerin şu numune gibi işlememeleridir dikkat eyleyüp çâşni gibi işletmeğe sa'y ve dikkat eylesün*" demiştir. Bu konuda başka bir hatt-ı hümayununda da,

*"benim vezirim numuneyi gördüm işbu numune üzere dirhemi temâm ve pişkin işlenmek ancak senün ikdamınla olıcak şeydir çünkü bu sene bi-emrillah böyle oldu bâri pişkin olup ekl idenler hasta olmasunlar siyaset eylesün numune gibi işlenmeğe dikkat idesin eğer numuneden aşağı görürsem sana dahi infial iderim gözünü açasın gayet dikkat eylesin"*¹⁸.

diyerek ekmeklerin dirhemine uygun şekilde ve pişkin olarak çıkarılmasının ancak kendi gayretleri ile olabileceği konusunda sadrazamı uyarmıştır. Ama bütün uyarılara rağmen İstanbul kadılarının, bazen istenildiği şekilde padişaha numune ekmek göndermekte zorlandıkları da olmuştur¹⁹.

Aslına bakılırsa Osmanlı padişahları, öteden beri yayınladıkları bazı hatt-ı hümayunları ile ekmek konusunda ortaya çıkan sorunlara değinmişlerdir. Bu bağlamda III. Selim de 1800 tarihli bir hatt-ı hümayununda; "*benim vezirim, yağma olunmamasına ve cümle furunlarda numune üzere bir düzeye işlenmesine gayet dikkat olunsun zira her furun bir sikkede işlemeyip ve kenar yerlerde ve etraf*

¹⁵ Tızlak 2010, 3-4.

¹⁶ BOA HAT 195-9714. Söz konusu düzenlemenin ne zaman yapıldığına dair ilgili belgede açık bir tarih verilmemiş ancak, III. Selim'in cülusundan hemen sonra şeklinde bir açıklama yapılmıştır.

¹⁷ BOA HAT 195-9714. Onun aynı yılın Mart ayı sonlarında tahta geçtiği dikkate alınırsa bu düzenlemeler bir kat daha önem arz edecektir.

¹⁸ Aynural 2002, 133.

¹⁹ H. 1208 (1793-1794) yılında böyle bir durum için bk. Cevdet Paşa *Tarih*. 1483.

karyelerde bozuk işleyenler tedip olunsunlar" demiştir²⁰. Padişah, söz konusu hatt-ı hümayunu ile fırınlarda ekmek konusunda yağma durumlarının yaşanmaması ve ekmeklerin numune üzerine çıkartılması konularında sadrazamın dikkatini çekmiştir. 1803 tarihli bir hatt-ı hümayunu ile de "benim vezirüm, etmek hususunda halkın nazarı beyaz ve pişkinlikdür dirhemi elvirdiğine göre uydurmalı münâsibi üzre nizâm viresin temâm olsun diyü ikdâm olunup dirhemde eksiğe bir mikdâr müsâmaha ister zirâ itmekcilerde kâmrân olmuyor müflis oluyor ve hem başa çıkılmıyor benim tecrübem böylede artık sen bilirsün"²¹ demiştir. Yani aslında halkın ekmeğin gramajına veya fiyatına değil de, beyaz ve pişkin olmasına dikkat ettiğini, dolayısıyla fırıncıların mağdur edilmemesi şartıyla bu hususa özen gösterilmesini istemiştir. Yine bir başka hatt-ı hümayununda da ekmeklerin temiz ve pişkin olmasını; "benim vezirim bir zamanlar seferler sonra taraf-ı hakdan kaht şimdi elhamdülillah sefer yok ve kaht yok yine ekmekler me'mûl değil buna Allah'ın rızası yokdur zira zahire maddesine çok hile ve fesad karışdı mağşuş zehairi getürmek dahi ne tarikle olur ise olsun ekmekler semîz ve beyaz ve pişkin olsun"²² sözleriyle sadrazamdan istemiştir.

Bütün uğraşlarına rağmen İstanbul'da ekmeğin istediği kalitede çıkmadığını gören III. Selim, "Kâim-i makâm Paşa Şeyhülislam efendi ile söyleşseniz İslâmbol kâdisimün cürmi var ise tebdil idesiz bir münâsib kâdi idesin etmekçi vesâirlerinden kabahat olanlara izn-i hümayûnumdur asup kesesin çaresi nasıl ise şu etmeklere nizâm veresin"²³ diye bir hatt-ı hümayun yayınlamıştır. O, bu hatt-ı hümayunu ile İstanbul'un ekmeği mevzuyla birinci dereceden ilgilenmesi gereken İstanbul kadısının; değiştirilmesini kaymakam paşadan istemiştir. Ardından da aslında bir noktada çaresizliğin ifadesi olan asıp kesme emrini vermiştir. Ona göre ekmekler, nasıl olursa olsun, ama halkın istediği gibi güzel, pişkin ve beyaz olmalıdır. O, bu uğurda kusuru olanların asılıp kesilmesi dâhil her türlü seçeneği caiz görür hale gelmiştir. Çünkü payitahtta onun emirleri yerine getirilmez ve İstanbul halkının ekmeği bir türlü istenilen ölçütlerde çıkartılmaz olmuştur.

III. Selim'in, İstanbul'un ekmeği ile ilgili olan hassasiyetinin bir diğer göstergesi de, kendinden önceki padişahlar gibi tebdil-i kıyafetle çıkmış olduğu gezileridir. Çünkü o, bu gezilerinde diğer esnaf gruplarıyla olduğu kadar, ekmekçi esnafı ve dolayısıyla, İstanbul'un ekmeği ile de ilgilenmiştir²⁴. O, çoğu zaman "kumbaracı" kıyafeti ile çıktığı²⁵ tebdil gezilerinde edinmiş olduğu izlenimlerini daha sonra sadrazamına birer hatt-ı hümayunla bildirmiştir²⁶. Mesela daha saltanatının ilk başlarında 9 Eylül 1790 tarihinde onun yayınlamış olduğu beyaz üzerine bir hatt-ı hümayun bu konuyla ilgilidir. Söz konusu hatt-ı hümayunun konumuzla ilgili bölümleri şu şekildedir:

"Kaymakam paşa ... evveli gün tebdilde ekmek hem eksik hem bozuk olmağla ekmekcileri sana gönderdim elbette kabahat hangisinde ise dükkânın önüne bu gün esasın ben ne vakit tebdile çıksam böyle rast geliyorum sen bulamayorsun kabahat kapudaki tebdil

²⁰ Aynural 2002, 133.

²¹ Aynural 2002, 133.

²² Aynural 2002, 134. Aynural bu hatt-ı hümayun için hangi padişaha ait olduğunu belli olmadığını belirtmiştir. BOA HAT 10794 kodlu bu hatt-ı hümayunun tarihi 25 Haziran 1797'dir. Söz konusu hatt-ı hümayun, Ünal 2001, 85; 2003, 286'da yer almaktadır.

²³ Aynural 2002, 134.

²⁴ Aynural 2002, 133.

²⁵ Karal 1988, 95. Karal'ın "kumbaracı" olarak kullandığı bu kavram "humbaracı" olmalıdır.

²⁶ Karal 1988, 95; Ünal 2001, 85; 2003, 282.

*çukadarlarındadır haber veriyorlar ara sıra tebdilleri değiştirüb kendi etibbâlarından tebdiller it sen hoş olur anlar gezer haber virirler ve hem şeyhülişlâma takrir yazasın İşlambol efendisine bir eyü tenbih etsün eğer bir dahi ekmekleri böyle eksik görürsem İşlambol efendisini nefy ve tebdil iderim*²⁷.

Burada yer alan bilgilerden III. Selim'in bütün gayretlerine rağmen İstanbul'da ekmeğin iyi çıkarılması konusunda aksaklıkların hala devam ettiği anlaşılmaktadır. Çünkü padişah, çıktığı tebdil gezisinde ekmeklerin hem bozuk, hem de gramajının eksik olduğunu görmüş ve ilgilileri, fırınlarının önünde cezalandırılmak üzere kaymakam paşaya göndermiştir. Böylelikle ekmeğin bozukluğu veya eksik çıkarılması konularında onun hiç de müsamahakâr olmadığı bir daha ortaya çıkmıştır. Bunun yanında, o yıllarda İstanbul'un ekmeği konusunda başta kaymakam paşa olmak üzere devlet adamlarının ne kadar ciddiyetsiz davrandıkları da aynı hatt-ı hümayundan anlaşılmaktadır. Çünkü padişahın kendisi ne zaman tebdil-i kıyafetle kontrole çıksa ekmek hususunda kusurlu davrananları bulmuş, fakat kaymakam paşa, kendi tebdil gezilerinde bu tür kişileri bir türlü bulamamıştır. Padişaha göre bunun da başlıca sebebi, kaymakam paşanın emrinde çalışan kapı çukadarlarının yanlış davranışlarıdır. Çünkü çukadarlar, muhtemelen kaymakam paşanın tebdil gezisine çıktığı haberini önceden ekmekçilere ulaştırmaktadırlar. Bu nedendir ki padişah, kaymakam paşaya kendi adamlarından güvendiği kişileri tebdil gezisine çıkartmasını tembihleme durumunda kalmıştır. Yukarıdaki hatt-ı hümayunla ortaya çıkan bir başka husus da; ekmek konusunda İstanbul'da birinci dereceden sorumlu olan kadının, vazifesini yapmamaya devam ettiğidir. Nitekim padişah, vazifesini yapmayan İstanbul kadısının ilk olarak şeyhülişlam vasıtasıyla, ardından da kendisi tarafından uyarılmasını ve tembih edilmesini kaymakam paşaya emretmiştir. Buna rağmen yanlış davranışlarından vazgeçmeyecek olursa kadının görevden alınabileceğini de aynı emrinde belirtmiştir.

Padişahın bu uyarıları üzerine kaymakam paşa, gerekli işlemleri hemen yapmış ve bunları aynı gün kaleme aldığı bir telhise padişaha bildirmiştir²⁸. Buna göre; padişah tarafından suçlu görülerek kendisine gönderilen ekmekçilerden birinin fırının tezgâhtarı, diğerinin de fırının işlerinde herhangi bir dahli olmayan ortağı olduğu anlaşılmıştır. Asıl fırın sahibi olan kişi ise, nizam ustalarından biri olup firar etmiştir. Bu nedenle kaymakam paşa, etrafa adamlar çıkartarak bu kişiyi aratmaya başlamış ve yakalandığında gereken cezasının verileceğini yazısında belirtmiştir. Çukadarları da görevlendirdiği başka adamları ile kontrol ettirmeye başlamıştır. Hatta sadakatinden şüphe ettiklerini görevlerinden aldirtmiş ve yerlerine emektar ve güvenilir olanlarını koydurtmuştur.

Padişahın 20 Eylül 1789 tarihinde yayınlamış olduğu bir başka beyaz üzerine hatt-ı hümayunu da oldukça önemlidir. Çünkü o, söz konusu hatt-ı hümayununda "...kaymakam paşa bugün ale's-sabah tebdile çıkdım ..." dedikten sonra; uzak yerlerde ekmeğin sadece adının var olduğunu belirtmiştir. Aynı şekilde "...zahâirin etraflarda adem-i mevcud olduğını herkes söyleyüb..." ifadesiyle de, İstanbul'da bir zahire kıtlığının halk arasında söylenip durduğundan bahsetmiştir. Bu ifadelerden sonra padişah, kaymakam paşaya konunun araştırılmasını ve kendisinden önce makamında bulunan kişinin ve diğer görevlilerin bu konuda neden kusurlu davrandıklarını öğrenmesini emretmiştir. Çünkü ona göre "...ibadullahın me'kulât ve gayri es'âr hususunda ta'zirat

²⁷ BOA HAT 192-9365. Bu hatt-ı hümayunun tarihsiz olarak değerlendirmesi için ayrıca bk. Özkaya 1990, 337.

²⁸ BOA HAT 266-15434.

zuhuru memnu-ı hümayun..."dur²⁹. Yani ibadullahın yiyeceği içeceği ve bunların fiyatları konularında görevlilerin azarlanmalarına sebep olacak davranışlarda bulunmaları uygun değildir. Bundan dolayı o, yanlış davranışta ısrar etmeleri halinde ilgililerin görevlerinden alınacaklarını tembih etmesini kaymakam paşaya emretmiştir.

III. Selim, tebdil gezilerine saltanatının ilerleyen yıllarında da devam etmiştir. Nitekim 7 Ağustos 1793 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre padişah, çıkmış olduğu bir tebdil gezisinde ekmeklerin hala siyah çıkarılmakta olduğunu görmüş ve durumu kaymakam paşaya iletmiştir. İletirken de ekmekçilerin "...toz ve toprağı halka yedirmeğe" alışmış olduklarını belirtmiştir. Bu nedenle yayınladığı hatt-ı hümayununda ekmekçilerin tehdit edilmesini emretmiştir. Çünkü artık ona göre "...cihan halkı tehdid ve siyâset" istemektedir³⁰.

Kaymakam paşa, yanlış yapanlara karşı tehdit ve siyaset cezasının yerine getirilmesi vurgusunun yapıldığı bu hatt-ı hümayuna verdiği cevapta ilk olarak "...ekmeklerin siyah olması zahirenin mağşuşluğundan..." dır şeklinde bir açıklama yapmıştır. Ardından da, padişahın emirlerinin gereğini zaten yapmakta olduğunu belirtir ifadeler kullanmıştır. Bu bağlamda o, iyi ekmek çıkarmaları konusunda ekmekçileri tehdit etmektedir. Bunun dışında şüpheli gördüğü nizam ustalarından birini yakalatarak cezasını verdirtilmiş, zimmî nizam ustalarının ünlülerinden birini de astırmak suretiyle idam ettirmiştir³¹. Öyle ki, o ana kadar kaleye gönderilenlerin, küreğe koyulanların ve makamında her gün değnek ile darp edilenlerin haddinin hesabının bilinmez hale geldiğini de padişaha bildirmiştir. Bu bilgiler, o yıllarda İstanbul'da ekmek konusunda fırıncıların yanlış yapmaları durumunun ne kadar yaygın olduğunu ve tabii ki onlara verilen cezaların da ne kadar ağır olduğunu göstermektedir³². Nitekim kaymakam paşa, padişahı bilgilendirme amaçlı yazmış olduğu bu yazısında, emir gereği olarak ekmekçiler taifesi hakkında bu gibi tedbirlerin uygulanmasına devam edileceğinin bilinmesini istemiş, yanlış yapan ekmekçileri gece gündüz arayacağını ve haklarında ne ceza gerekiyorsa uygulayacağını da bildirmiştir. Bunun üzerine padişahın hatt-ı hümayunu şu şekilde tecelli etmiştir: "*leyl ve nehâr ibâdullahın yiyeceklerine dikkat ve nezaret vacibe-i zimmetimizdir...*"³³. Yani halkın yiyeceğine dikkat etmenin ve gerekli kontrolleri yapmanın kendileri için vacip derecesinde bir görev olduğunu belirtmiştir. Nitekim onun "...*ibadullahın istihsal-i refahiyetleri zımında nan-ı azizin gâyetü'l-gâye has ve pişkin ve beyaz olmasıçün...*" çeşitli defalar fermanlar yayınlamış olduğu zaten bilinmektedir³⁴.

Padişahın ara sıra çıkmış olduğu tebdil gezilerinden birinde ekmek konusunda İstanbul sokaklarında gördükleri ile ilgili olarak sadrazama göndermiş olduğu bir hatt-ı hümayun da oldukça önemlidir. Onun 1801 tarihinde:

"Benim vezirim: Bugün tebdilen geçerken Divanyolu'nda furun önünde kalabalık gördüm. Herifin biri dahi yiyecek ekmek bulamıyoruz deyü feryad eyledi. 'Alim-Allah mükedder oldum. Şunun bir çaresine bakasun; zira Ramazan-ı şerifte ibadullah zahmet çekmek layık değildir. Razzak-ı âlem olan Allah inayet eylesün. Çaresi ne ise ziyade

²⁹ BOA HAT 1384-54834.

³⁰ BOA HAT 258-14889.

³¹ BOA HAT 258-14889.

³² Aynural 2002, 137.

³³ BOA HAT 258-14889.

³⁴ BOA HAT 206-10794-A (25 Temmuz 1796); BOA HAT 206-10794.

*işletmek ile mi olur hâsılı dikkat edesin*³⁵.

şeklinde yayınlanan hatt-ı hümayunundan anlaşıldığına göre; İstanbul'un en merkezi yerlerinden biri olan Divanyolu'nda bile halk o tarihte ekmek bulma konusunda sıkıntı çekmektedir. Bu durumdan dolayı epeyce üzülen padişah, sadrazama durumu ileterek çare bulmasını istemiştir. O, İstanbul kahvelerinde dedikoduların önlenmesi ile ilgili olarak gönderdiği bir hatt-ı hümayunun-
daki "...bugün mahsûs tebdile çıkub ekmeklere bakasın ve tenbih idesiz, bozmasunlar dikkat olunsun"
şeklindeki ifadelerle kaymakam paşayı ekmek konusunda gerekli denetimlerine devam etmesi konusunda uyarmıştır³⁶. Fakat daha sonra çıkmış olduğu tebdil gezilerinde gerekli titizliğin gösterilmediğini görünce de üzölmüş ve yayınladığı fermanında ekmeklerin beyaz yapılmasını, bozuk ve ölçüsüne dikkat etmeden ekmek yapanların cezalandırılmasını tekrar emretmiştir³⁷.

Kaymakam Paşaların Ekmek Hususunda Tebdil-i Kıyafetle Gezileri

III. Selim, devlet yönetiminde kaymakam paşaya çok güvenmiş ve İstanbul'un çeşitli işlerini onunla yürütmeyi düşünmüştür. Bu bağlamda ondan işleri iyi yürütmesini ve böylece kendisi için halkın duasının alınmasını istemiştir. Mesela onun bir seferinde "*kaymakam paşa göreyim seni bundan böyle ibadullahın umuruna dikkat idesin hiçbir maslahat gerü kalmasın dikkat idesin ibâdullahdan bana dua aldrasız herkesin hakkı hak olup adalet olsun saye-i hümayunumda ibadullah rahat itsün senin duanı hayırla yâd olayım... gayri matlubum yokdur*"³⁸ diyerek yayınladığı bir hatt-ı hümayunu bu hususla ilgilidir.

Aslında İstanbul'un ekmek problemi ile ilgilenmek, eskiden beri olageldiği üzere III. Selim zamanında da İstanbul kadısı ile birlikte kaymakam paşalar için en önde gelen vazifelerden biri olmuştur³⁹. Çünkü İstanbul'da ekmeğin kaliteli ve pişkin olması ile bu konuda sıkıntı çekilmemesi, devletin en üstten en alt düzey memuruna kadar herkesin dikkat etmesi gereken bir konu idi. Bunun için fırıncıların nizamlarını bozmaları durumunda, bu konuda birinci derecede sorumlu olan İstanbul kadılarında onları çağırarak uyarmaları istenirdi. Buna rağmen görevini yerine getirmeyen kadılar görevlerinden uzaklaştırılırlardı⁴⁰. Fakat İstanbul'da ekmeklerin yenmeyecek derecede kötü çıkması meselesi, kadıların azledilip sürgüne gönderilmeleri ile bitecek bir iş değildi. Çünkü birtakım nüfuzlu kimselerle onların etrafında bulunanlar bu işten kâr sağlamaktaydı. Bu konuda köklü reformlar gerekmekteydi⁴¹.

Diğer şehirlere göre daha büyük nüfusa sahip olması ve dolayısıyla esnaf oranının fazlalığı nedenleriyle, İstanbul kadılarına hitaben daha fazla hüküm gönderilmiş ve onlar da esnaf

³⁵ Karal 1988, 105. Enver Ziya Karal, bu belgenin kodunu Başvekâlet Arşivi H. 23 olarak vermiş ve tarihini de belirtmemiştir. Fakat söz konusu belgenin şu andaki kodu HAT 174-7558'dir ve 13 Nisan 1801 tarihlidir. Bu belge ayrıca bk. Ünal 2001, 284'te başka bir eserden alıntı olarak kullanılmıştır.

³⁶ Özkaya 1987, 75.

³⁷ Ünal 2001, 85; 2003, 286.

³⁸ Özkaya 1987, 75; 1993, 1482.

³⁹ Refik 1998, 67. Kaymakam paşalar ile kadıların bu sorumluluklarını kimler vasıtası ile yerine getirdiği konusuna metnin uzamasına neden olacağı düşüncesi ile burada değinilmemiştir. Bu konuda onlara muhtesiplerin yardımcı olacakları aşikârdır. Muhtesiplerin görev yetki ve sorumlulukları ile bunların icrası hakkında özlü malumat için bk. Kazıcı 1999, 113-122.

⁴⁰ Aynural 2002, 134-135.

⁴¹ Cevdet Paşa *Tarih*. 1483.

temsilcileri ile bu konuda fazlasıyla temas içinde olmuşlardır⁴². Bu nedenledir ki, İstanbul'da ekmeğin kaliteli ve pişkin olması ile ekmek sıkıntısı çekilmemesi konularında kadılar sık sık uyarılmıştır⁴³. Bu çerçevede İstanbul'da ekmeklerin genel anlamda kalitesizliği söz konusu olduğunda bütün ekmekçi esnafı, kadı huzuruna çağrılarak durum kendilerinden sorulmuştur⁴⁴.

Ama İstanbul'da ekmeklerin kaliteli şekilde üretilmesini denetleme işi sadece kadıların sorumlu olduğu bir husus değildi. Yukarıda da belirtildiği üzere sadrazamlar ve onların yerlerine bıraktıkları kaymakam paşalar da bu konuda sorumlu idiler. Onlar, bu sorumlulukları kapsamında kendilerine verilen yetki ile değişik zamanlarda padişahlar gibi tebdil-i kıyafetle gezerek fırınları denetlerlerdi⁴⁵. Sadrazamların tebdil gezileri sonucunda noksan ekmek çıkaran ve ekmeği iyi pişirmeyen bir esnafın asılmasını istemeleri veya diğerinin de kulağından dükkânı önünde çakılmasını istemeleri bu konuya verilen önemin bir göstergesidir⁴⁶.

III. Selim zamanında kaymakam paşanın tebdil-i kıyafetle gezerek İstanbul'un ekmeği ile ilgilenmesine dair şimdilik elimizdeki en erken tarihli belge, 1789 yılına aittir. Buna göre kaymakam paşa, padişahın uyarıları doğrultusunda gereğini yaptığına dair aynı yılın 7 Eylül'ünde bir telhis kaleme almıştır. Bu telhisten anlaşıldığına göre; aslında kaymakam paşanın kendisi, padişahın uyarısına gerek kalmadan da İstanbul'un ekmek problemi ile ilgilenmekte ve bu anlamda tebdil-i kıyafetle gerekli denetlemeleri yapmaktadır. Nitekim o, belirtilen tarihten önce çıktığı bir tebdil gezisinde rastladığı esmer ve gramı noksan ekmekleri toplatmıştır. Ardından da bu şekilde ekmek çıkaran fırıncılardan Müslüman Arnabud olanlarını kaleye göndererek birkaçını boğdurtmuş, gayrimüslim olanların bazılarını değnekle kuvvetli şekilde darp ettirmiş, bazılarını küreğe koydurtmuş, birkaçını ise, idam ettirmiştir⁴⁷.

Kaymakam paşa, İstanbul'un ekmekleri ile ilgilenme hususunu padişahın isteği doğrultusunda daha sonra da devam ettirmiştir. Fakat onun tebdil gezilerinin de işe yaradığını söylemek pek mümkün görünmemektedir. Çünkü o, 1790 tarihinde kaleme aldığı bir telhisinde, tebdil-i kıyafetle çıkmış olduğu gezisinde kenar mahallelerdeki fırınlarda yine eksik ekmek çıkartılmakta olduğunu belirtmektedir. Bunun üzerine o, ekmekçileri, kethüdalarının odasına çağırılmış, kethüdanın kendisi de dâhil olmak üzere nizam ustalarından çeşitli tehdit, tahzir ve azarlamalarla ekmeklerin neden eksik çıkarıldığını teker teker sormuş ve onları ekmeklerin nizamına uymaları hususunda uyarmıştır. Onlar ise verdikleri cevapta, alçak kesimlerde⁴⁸ elde edilen ürünün fiyatının ne olacağını henüz belli olmadığını, dolayısıyla zahire fiyatının belirlenmediğini, bu nedenle de, tespit

⁴² Mantran 1990, 277.

⁴³ Aynural 2002, 135.

⁴⁴ Aynural 1992, 116.

⁴⁵ Aynural 2002, 134.

⁴⁶ Aynural 1992, 115. Fırıncıların kulaklarından duvara mihlatılması cezası, daha çok sadrazamın kola çıkması esnasında uygulanan bir cezaydı. 1786 tarihinden önceki yıllarda da uygulandığı belirtilen bu ceza hakkında bk. Demirtaş 2010, 318-319. Arşiv kaynaklarından edindiğimiz bilgilere göre III. Selim zamanında sıkça uygulandığını gördüğümüz fırıncıların cezalandırılması konusu, ayrı bir araştırmayı gerektirmektedir.

⁴⁷ Aynural 2002, 137. Aynural'ın kaynak olarak kullandığı ve tarihini 1204/1790 diye belirttiği BOA HH 15434 kodlu belge aynı yılın 7 Eylül'üne aittir.

⁴⁸ Arşiv belgelerinden edindiğimiz kanaate göre "alçak kesimler" ifadesinden İstanbul'a zahire temin edilen bölgelerden olup da, denize kıyısı olan veya rakımı düşük olan yerlerdir. Ancak Osman Nuri Ergin bu konuda "...Dobruca taraflarına Alçaklar denildiği anlaşılmaktadır" ifadesi ile Dobruca bölgesini işaret etmektedir. Ergin 1995, 750.

edilecek yeni fiyata göre ekmeklerin gramajını ayarlayacaklarını söylemişlerdir. Aynı şekilde şimdilik kaydı ile ekmeği eski zahireye göre yaptıklarını, ama eski zahireyi de sabit fiyattan değil de bazen ucuza bazen de pahalıya aldıklarını bundan dolayı ekmeklerin nizamının bozulduğunu belirtmişlerdir. Kendilerine karşı şiddetli tedbirler uygulandığında zarar edebileceklerini belirten ekmekçiler, ekmeklerde 2 paralıkta 10 dirhemlik bir noksanlığın normal karşılanmasını, ama bu rakamlardan fazla noksanlık meydana gelmesi durumunda cezalandırılmalarını kaymakam paşadan istemişlerdir⁴⁹. Ancak kaymakam paşa, onların önerilerini kabul etmemiş ve ekmeklerin kesinlikle tam çıkartılmasını, noksan çıkartanlar olursa cezaya çarptırılacaklarını tembih ve tekid yoluyla fırıncılara tekrar bildirmiştir. Çünkü onların açıklamaları kaymakam paşayı tatmin etmemiştir. Sonuçta, şimdilik kaydıyla fırıncılarla kaymakam paşa arasında daha önceden belirlenen şartlara göre ekmek çıkarılması konusunda anlaşmaya varılmıştır. Bütün bu gelişmeler hakkında padişahı bilgilendirmek için tekrar bir yazı kaleme alan kaymakam paşa, ekmek konusunda tebdil-i kıyafetle gezilerine devam edeceğini belirttikten sonra; oluşturulan yeni nizama uyulması konusunda İstanbul kadısını tembih etmesini de Şeyhülislamdan istediğini belirtmiştir. Bütün bu bilgiler üzerine padişah da ekmek konusundaki araştırma ve denetlemelerine devam etmesini kaymakam paşadan tekrar istemiştir⁵⁰. Ancak hemen belirtelim ki, kaymakam paşa, her ne kadar fırıncıların önerisini kabul etmeyerek onlara kendi istediğini yaptırmış gibi görünse de, sonraki günlerdeki uygulamalarına bakılacak olursa, nihayetinde onların tekliflerini kabul etmiş görünmektedir. Çünkü o, daha sonraki tarihlerde kaleme aldığı bir yazısında fırıncıların daha önce teklif ve kabul ettikleri gibi ekmeğin gramajında 10 dirhemden fazla noksan üretim yapan ekmekçilerden Arnabud ekmekçilere kaleye gönderme, gayrimüslim ekmekçilere küreğe gönderme ve kulaklarından mihlama gibi cezaları uyguladığından bahsetmiştir⁵¹. Yani sonuçta İstanbul'da ekmekler, yine kaymakam paşanın istediği gibi çıkarılmamış ve varılan uzlaşma pek işe yaramamıştır.

Kaymakam paşaların ekmekleri denetlemek için kendiliğinden çıktıklarının dışında, padişahın uyarıları veya bazı konulardaki sorularına cevap verebilmek maksadıyla da zaman zaman tebdil-i kıyafetle gezilere çıktıkları olmuştur. Mesela bir defasında padişahın İstanbul'da kaç tane francala fırını bulunduğu ve bu fırınlar ile simitçi fırınlarının bazılarının kapatılmasının iyi olup olmayacağı konusunda sormuş olduğu bir soru üzerine kaymakam paşa, bir tebdil gezisine daha çıkmıştır. Bu gezisinde paşa, ekmeklerin rengini ve fırınları kontrol etmiştir. Söz konusu teftişte bir fırında ekmeklerin gereği gibi pişkin olarak çıkarılmadığını tespit etmiş ve o fırının sahibi ile elemanlarından birini başkalarına korku vermesi açısından dükkânı yakınında kulaklarından mihlatmıştır⁵². Kaymakam paşa, yine bir defasında padişahın yayınlamış olduğu hatt-ı hümayun gereğince ekmeklerin un kalitesi ve dirhemleri ile ilgili olarak çeşitli bölgelere "...*taraf taraf mutemed tebdiller tayin...*" ederek bu konudaki hassasiyetini ve kontrolünü devam ettirmiştir. Hatta bununla

⁴⁹ BOA HAT 266-15434.

⁵⁰ BOA HAT 266-15434.

⁵¹ Aynural 2002, 136.

⁵² Bu ceza şekli, Aynural'ın çalışmasının birinde halkın sağlığı ile oynayan ve uyarılara kulak asmayan fırıncıların kulaklarından çivi ile fırınlarının önünde çakılmaları şeklinde geçmektedir (ayrıca bk. Aynural 2002, 137). Bu nedenle 46 numaralı dipnotta da bu şekilde "*çakılması*" kavramı kullanılmıştır. Bu cezalandırma şekli adı geçen tez çalışmasında ise, "*kulağından mihlatılmıştı*" şeklinde geçmektedir (ayrıca bk. Aynural 1989, 53). Bu arada, ekmekçilere verilen cezalar her ne kadar konumuzun dışında ise de, 1785 tarihinde İstanbul ve çevresinde ekmekleri has değil de "*nâ-puhta*" olarak çıkardıkları için üç tane fırıncının Magosa kalesinde kale-bend edildikleri hakkında bk. Ergin 1995, 755.

yetinmeyerek kendisi de, ardi ardına tebdil gezilerine çıkmış ve ekmek meselesini takip etmiştir. Öyle ki paşa, padişahın kendine karşı duyduğu güvensizliği giderebilmek için bir telhis de kaleme almış ve ekmek konusunda tebdil-i kıyafetle denetime çıktığını "...*bunu Allah da bilmektedir...*" ifadesi ile belirtmiş ve böylelikle onu iknaya çalışmıştır. Hatta o, bu konudaki hassasiyetini ve kararlılığını İstanbul'da meydana gelen bir olayı örnek vererek pekiştirmiştir. Çünkü Eylül 1789'da İstanbul'da bir yangın meydana gelmiş ve ekmekçiler, yangın vesilesi ile denetleme olmaz kanaatine kapılmışlardır. İşte bu ortamda ekmekçilerin hıyanet edebileceklerini düşünerek tebdil gezisine çıkmıştır. Yapmış olduğu denetlemenin neticesinde yanlış olan birkaç fırıncıyı yakalayıp diğerlerine ibret olsun diye kulağından mihlatmıştır⁵³.

Fakat o, bu şekilde davranırken tedbiri de elden bırakmamış ve olabildiği kadarıyla dikkatli davranmaya çalışmıştır. Çünkü ona göre fırıncıların üzerine bu şekilde fazlaca gidilmesi iyi sonuçlar doğurmayabilirdi. Eğer devamlı surette böyle davranılırsa zahirenin az olduğu kıtlık zamanlarında mevcut zahirenin telefine sebep olabilecek durumlar ortaya çıkabilirdi. Bu gibi durumlarda fırıncılar, ola ki iki haftada harcayacakları unu bir haftada tüketebilirler, dolayısıyla İstanbul'da şiddetli bir ekmek sıkıntısının yaşanması ihtimal dâhiline girebilirdi. Nitekim o, bir defasında fırıncıları fazla sıkıştırınca ertesi günü paşanın kapısına dayanmışlar ve zahiremiz kalmadı, bize tersane ambarlarından 50.000 kile zahire veriniz demeye başlamışlardır. Ambarlardaki mevcut zahire ile atlatılan bu sıkıntının ardından havalara müsait olması ile taşradan gelen yeni zahirelerle problemlili durum ortadan kaldırılmıştır⁵⁴.

Ama bu temkinli tutum ve davranışlar bir yana, İstanbul'un ekmeği konusunda Osmanlı üst yönetiminin sürekli olarak çok dikkatli ve titiz davranmaya devam ettiği bir gerçektir. Nitekim Osmanlı arşivinde yapmış olduğumuz taramalarda ekmek konusunda gerektiğinde aynı gün içerisinde birçok yazışmanın yapılmış olduğu görülmüştür. Mesela 20 Eylül 1789'dan önceki bir vakitte padişah, "...*furunlarda ekmeğin yağması mesmü'dur bu nasıl işdir*" diyerek şaşkınlığını dile getirmiş ve bu hususta "...*naib ve kethüdalara nasıl nizam verildi*" diyerek meselenin aydınlatılmasını istemiştir. Bunun üzerine kaymakam paşa, İstanbul'un ekmek nizamı konusunda "...*beher gün gönderdiği... tebdillerden...*" başka, kendisinin de daima "...*tebdilen furunları ve etmek levni*"⁵⁵ ve pişkin olmasını taharrî ve muayene..." etmekte olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda gerekenlere tembih ve tehditleri yaptığını, cezalandırılması gerekenleri de cezalandırmada kusur etmediğini ve neticede şimdilik kaydıyla ekmeklerin hem pişkin, hem de renklerinin iyi olduğuna işaret etmiştir. Cevabi yazısında zahire işi ile de ilgilendiğini ve "...*ekmeklerin evkat-ı sâ'ireden ziyade pâk...*" olmasına uğraştığını belirten paşa, yapılan denetimlerin sonucunda o ana değin herhangi bir fırında "...*ekmek yağması vaki olmadı...*"⁵⁶ şeklinde bir açıklama yapmıştır.

Ancak tebdil gezileri doğrultusunda gerektiğinde ekmekçiler naibini ve kethüdalarını azl ederek yerlerine emekli bir kethüdayı atayan, nizam ustalarını kethüdanın odasında toplayarak gerekli tembihleri yapan kaymakam paşanın, bütün bu yaptıklarının yeterli olmadığı ve III. Selim'i tatmin etmediği anlaşılmaktadır. Çünkü kaymakam paşanın yapmış olduğu bilgilendirme karşısında padişah, İstanbul'a yeteri kadar zahire getirilememesinin sebebi olarak şimdilik havalara müsait olmaması özrünü kabul ettiğini, ama zahire gemileri geldiğinde de aynı durum yaşanırca ilgililere

⁵³ BOA HAT 1379-54330 (20 Eylül 1789).

⁵⁴ BOA HAT 1379-54330.

⁵⁵ "Levni" kelimesinin burada renk anlamında kullanılmış olduğunu düşünüyoruz.

⁵⁶ BOA HAT 1379-54328.

siyaset-i şer'î ve örfî cezalarını uygulayacağına dair yeminli billahlı bir hatt-ı hümayun yayınlamıştır⁵⁷.

Verilen örneklerden anlaşılmaktadır ki III. Selim, tahta geçer geçmez İstanbul'da nizamına uygun olarak ekmek çıkartılmasını sağlama hususunda gerekli titizliği göstermiş ve bu anlamda kaymakam paşaları sürekli uyarmıştır. Onlar da bu doğrultuda gerekli denetimleri yapmışlardır. Fakat onların ileriki yıllarda tebdil-i kıyafetle denetimler yaptıklarına dair şimdilik elimizde kayıt mevcut değildir. Ancak görünen o ki, İstanbul'da nizamına uygun şekilde ekmek çıkartılmasını sağlama hususu, III. Selim zamanında bir türlü halledilemeyen ve kendisinden sonraki dönemlere aktarılan bir mesele olmuştur. Nitekim onun saltanatının sonlarına doğru Silistre ve Tuna havalisinden İstanbul'a getirilecek olan zahirenin saf ve alâ olması ile içine arpa karıştırılmaması için bir hükmün yayınlanmış olması⁵⁸ bize bu problemin hala devam etmekte olduğu yolunda fikir vermektedir. Yine Kabakçı İsyanı'nda isyancıların liderinin, halkın kül gibi, devlet ricalinin ise beyaz ekmek yemesine ulemanın ses çıkarmadığı yolundaki şikâyeti karşısında şeyhülislamın sessiz kaldığı bilinmektedir. Aynı şekilde II. Mahmut'un da saltanatının ilk dönemlerinde ekmeklerin beyaz, pişkin ve nizamına uygun olarak çıkartılması için ilgililere hitaben beyaz üzerine birçok hatt-ı hümayun yayınladığı bir gerçektir⁵⁹.

Sonuç

İstanbul, Osmanlı Dönemi'nde ekonomik açıdan bir üretim merkezi olmak yerine devamlı surette tüketen bir şehir olduğu için, iaşe ve ikmalî, her zaman üzerinde önemle durulması gereken bir mesele olmuştur. Bu bağlamda şehrin beslenmesi için ekmek üretiminin önceden belirlenen kurallar çerçevesinde nizamî olarak gerçekleştirilmesine her zaman özen gösterilmeye çalışılmıştır. Bunun için başta sadrazam ve onun yerine vekil olarak bıraktığı kaymakam paşa ile İstanbul kadısı, birinci dereceden sorumlu tutulmuşlardır. Ama kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla sorumluluk sahibi kişilerin gerekli denetlemeleri yapmamalarının da etkisi ile olmalı ki, şehirde ekmekler sürekli olarak belirlenen kurallara göre çıkartılmamıştır. Dolayısıyla bazen şehir halkı yiyecek ekmek bulamamış, bazen de gramajı eksik, hatta bozuk ekmekleri yemek durumunda kalmıştır. Tahta çıktığı sıralarda şehirdeki zahire sıkıntısını ve bu sıkıntıya bağlı olarak ekmeklerin esmer ve yenmeyecek derecede bozuk çıktığını gören III. Selim, bunun için bizzat kendisi kılık değiştirerek

⁵⁷ BOA HAT 1379-54328.

⁵⁸ 1807 tarihli bu hüküm için bk. Ergin 1995, 750-751.

⁵⁹ Bunlardan bazıları ekmek konusunda başta kaymakam paşa olmak üzere ilgililere hitaben sürekli olarak tembihler içermektedir. Mesela "ekmeklerin gayet beyaz ve pişkin olmasına ihtimam ve dikkat olunması emri hümayunum olmuştur dikkat idesin göreyim seni gayet beyaz a'lâ olsun ihtimam olunsun" (27 Şubat 1808), "sıkça tebdile çıkub ekmeklere bakasın gayet ihtimam eylenmesi için tenbih idesün bir eyyam biraz vakit geçüb tekrar tenbih olunsa gene siyah yapmağa başladılar sıkça tenbih lazımdır dikkat olunsun" (27 Şubat 1808), ve "mukaddem ekmek numune gönderdiniz öyle olmadı bundan olsun niçün dikkat olunmuyor dikkat olunsun" (27 Şubat 1808) şeklindeki hatt-ı hümayunlar bunlara örnek gösterilebilir. Söz konusu hatt-ı hümayunlardan bazıları da uyarı niteliklidir. "Ekmekler sabahlan beyaz yapub ikindiden sonra sim siyah çıkıyor bu ne keyfiyettir tenbih olunsun sabahlan ve ikindün hep bir kararda gayet beyaz yapulsun şimdi tenbih idesin ve ikindidüden sonra tebdiller çıkub bakasun ve tenbih idesün" (27 Şubat 1808) şeklindeki bir hatt-ı hümayun da bu türe örnek gösterilebilir. Konunun uzamaması açısından metnini alamadığımız ama ekmeklere dikkat olunması hakkındaki uyarıları içeren daha başka kayıtları da eklemek mümkündür. Bu arada II. Mahmut, ekmekler güzel olduğunda ise yetkilileri "ekmekler güzeldir bundan böyle dahi dikkat ve ihtimam olunsun emr-i hümayunumdur" (27 Şubat 1808) şeklinde takdir etmiştir (ayrıca bk. Tızlak 2010, 21).

gerekli denetimleri yapmış ve sadrazam ve kaymakam paşaları uyarmıştır. Bu nedenle onlar da değişik zamanlarda kılık değiştirerek denetimler yaparak İstanbul halkına gayet güzel, pişkin ve beyaz ekmeğe yedirmeye çalışmışlardır. Ancak yine kaynaklardan edinilen bilgilere göre, başta padişah olmak üzere Osmanlı üst yöneticilerinin gayretleri bu konuda pek etkili olmamıştır. Nitekim problem, II. Mahmut zamanında da varlığını devam ettirmiştir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgelerden istifadeyle, özellikle III. Selim'in hatt-ı hümayunları esas alınarak yapılmış olan bu çalışma ile adı geçen padişah döneminde İstanbul'un iâşe ve ikmalî bir yana, özelde bunun bir alt unsuru olan şehirdeki ekmeğe problemi ve fırınların denetiminin, araştırılmaya muhtaç konulardan olduğu ortaya çıkmıştır. Başta İstanbul şer'iyye sicilleri olmak üzere diğer kaynaklarla da desteklenecek araştırmalarla bu konunun ileride açıklığa kavuşturulacağı muhakkaktır.

BİBLİYOGRAFYA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Hatt-ı Hümayun Tasnifi (HAT)

Hatt-ı Hümayun Tasnifi'nden İlgili Belgeler: Dosya 195 - Gömlek 9714, 10794, 1384-54834, 192-9365, 258-14889, 266-15434, 1379-54330, 1379-54328, 206-10794, 206-10794-A.

Kronikler

Cevdet Paşa *Tarih*

A. Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*. Cilt 3. Çev.: D. Günday. İstanbul 1994.

Modern Literatür

Aynural 1989

S. Aynural, *Selim III Döneminde İstanbul'da İktisadi Hayat (1789-1807)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi. İstanbul 1989.

Aynural 1992

S. Aynural, "XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda İstanbul Değirmenci ve Fırıncı Esnafının Nizamları". *Türk Dünyası Araştırmaları* 81 (1992) 111-122.

Aynural 2002

S. Aynural, *İstanbul Değirmenleri ve Fırıncıları Zahire Ticareti (1740-1840)*. İstanbul 2002.

Demirtaş 2008

M. Demirtaş, *Osmanlıda Fırıncılık 17. Yüzyıl*. İstanbul 2008.

Demirtaş 2010

M. Demirtaş, *Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza*. Ankara 2010.

Ergin 1995

O. Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*. Cilt 2. İstanbul 1995.

Kala 1998

A. Kala, *İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Esnaf Tarihi 2 (1764-1793)*. İstanbul 1998.

Karal 1988

E. Z. Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları - Nizam-ı Cedid- 1789-1807*. Ankara 1988.

Kazıcı 1999

Z. Kazıcı, "Osmanlı'da İhtisab". Ed. G. Eren, *OSMANLI, Volume III*. Ankara (1999) 113-122.

Mantran 1990

R. Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi. I*. Çev.: M. A. Kılıçbay – E. Özcan. Ankara 1990.

Özkaya 1983

Y. Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Dağlı İsyanları (1791- 1808)*. Ankara 1983.

Özkaya 1987

Y. Özkaya, "III. Selim'in İmparatorluk Hakkındaki Bazı Hatt-ı Hümayunları". *Türk Dünyası Araştırmaları* 47 (1987) 73-84.

Özkaya 1990

Y. Özkaya "III. Selim'in İmparatorluk Hakkındaki Bazı Hatt-ı Hümayunları". *OTAM* (1990) 333-354.

Özkaya 1993

Y. Özkaya "III. Selim'in Devlet Yönetimi İle İlgili Hatt-ı Hümayunları". *X. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler IV*. Ankara (1993) 1481-1486.

Refik 1998

A. Refik, *Eski İstanbul*. Ed.: S. Önal. İstanbul 1998.

Sami 1978

Ş. Sami, *Kamus-ı Türkî*. İstanbul 1978.

Tızlak 2010

F. Tızlak "III. Selim ve İstanbul'un Ekmek Problemi". *XVI. Türk Tarih Kongresi (20-24 Eylül 2010)*. Yayınlanmamış Bildiri. Ankara 2010.

Ünal 2001

U. Ünal, *III. Selim Dönemi Islahat Çabaları (Nizâm-ı Cedid)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi. Ankara 2001.

Ünal 2003

U. Ünal "İdari ve Sosyal Alanlarda Nizâm-ı Cedid Çabaları". *OTAM* 14 (2003) 273-289.